Μακεδονικά

Τόμ. 16, Αρ. 1 (1976)

Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της
Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του
19ου αιώνα

Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου

doi: [10.12681/makedonika.644](https://doi.org/10.12681/makedonika.644)

Copyright © 2014, Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζιώγου-Καραστεργίου Σ. (1976). Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. *Μακεδονικά*, 16(1), 325–348. <https://doi.org/10.12681/makedonika.644>

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19 ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την συλλογή στοιχείων από διάφορες πηγές για την ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης, επισημάνθηκε άρχαιακό υλικό που προάγει και διαφωτίζει περισσότερο τις γνώσεις μας για την εκπαίδευση όπως ήταν διαμορφωμένη πριν από την απελευθέρωση (1912), και κυρίως για δυο βασικές πλευρές της: τους πόρους των σχολείων και την πρόσληψη των δασκάλων. 'Η διαπίστωση αυτή οδήγησε στην απόφαση να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα στοιχεία και να μορφοποιηθούν σε ανεξάρτητη μελέτη, με βασικό σκοπό να δοθεί μια όσο το δυνατό πιο ολοκληρωμένη και σαφής εικόνα για τα προηγούμενα θέματα: με ποιό τρόπο δηλαδή γίνονταν οι προσλήψεις των δασκάλων και πώς καλύπτονταν οι δαπάνες για τη λειτουργία των διαφόρων εκπαιδευτηρίων της Θεσσαλονίκης.

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε—και το ανέκδοτο και το δημοσιευμένο—καλύπτει κυρίως το τελευταίο τέταρτο του 19 αιώνα. 'Ο περιορισμός αυτός οφείλεται πρώτα απ' όλα στο ότι είναι, από πρακτική άποψη, αρκετά δύσκολο να συγκεντρωθεί άρχαιακό υλικό για ολόκληρη τη χρονική περίοδο που υπήρχε οργανωμένη εκπαιδευτική κίνηση στη Θεσσαλονίκη και ή οποία εκτείνεται κυρίως στους δυο τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας. Κατά δεύτερο λόγο, μια τέτοια προσπάθεια θα ξέφευγε από τα όρια αυτής της εργασίας. Είναι δυνατό όμως να λεχθεί, κι αυτό προκύπτει από μια γενικότερη θεώρηση του θέματος, ότι οι διάφοροι πόροι που επισημαίνονται εδώ αποτέλεσαν, με μικρές παραλλαγές, την κύρια οικονομική βάση για την ίδρυση και συντήρηση των σχολείων στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Κατά συνέπεια, η εργασία αυτή καλύπτει μεγαλύτερη περίοδο από ό,τι επιτρέπουν να νομίσει κανείς τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν. Μετά τη συγκριτική μελέτη μάλιστα και άλλων σχετικών δημοσιευμάτων, γίνεται φανερό ότι όσα επισημαίνονται εδώ για τη Θεσσαλονίκη ισχύουν, σε γενικές γραμμές, και για τα υπόλοιπα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας και της τουρκικής επικράτειας, γενικότερα¹. Οι διαφορές μικρές ή μεγάλες

---

1. Βλ. 'Α θ. 'Α γ γ ε λ ό π ο υ λ ο υ, 'Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα έθνικά καί εκπαιδευτικά προβλήματα του 'Ελληνισμού της περιοχής 'Ολύμπου (1890-1896), «Μακεδονικά» 14 (1974) 64-84 'Επίσης Κ ο ύ λ α ς Ξ η ρ α δ ά κ η, 'Από τα άρχαια του

παραλλαγές είναι δυνατό να οφείλονται στη γενική κατάσταση μιᾶς ορισμένης κοινότητας, στις ασχολίες τῶν κατοίκων, στις οικονομικές δυνατότητες καὶ στο ζήλο τῶν μελῶν της.

Κοντὰ στὰ προηγούμενα, τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὕλικό ποὺ χρησιμοποιήθηκε καλύπτει τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα ἔχει, ἴσως, ἰδιαίτερη σημασία καὶ βαρύτητα. Τοῦτο ἐπειδὴ στὴν περίοδο αὐτὴ παρατηρεῖται (ὅπως θὰ ἐξηγηθεῖ παρακάτω) μιὰ γενικότερη ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη.

Γιὰ τὴ σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς χρησιμοποιήθηκαν, πιὸ συγκεκριμένα, οἱ παρακάτω πηγές: πέντε ἀνέκδοτοι κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας¹, οἱ ἐλληνικὲς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς², ἐκθέσεις πεπραγμένων τῆς Σχολικῆς Ἐφορίας καὶ τοῦ Φιλεκαπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης³, καθὼς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία⁴.

¹Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθεναγωγεῖα καὶ δασκάλες ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1972, Γ. Χ. Χιονίδης, Τὰ σχολεῖα τῆς Βεροίας κατὰ τὰ ἔτη 1849-1912, «Μακεδονικά», 11 (1971) 1-28, καὶ κυρίως, Στ. Παπαδόπουλος, Ἑκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 31, Θεσ/νίκη 1970, σ. 290.

1. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Μακεδονίας μοῦ παραχώρησαν, μὲ ἰδιαίτερη εὐγένεια καὶ προθυμία, πέντε κώδικες, ποὺ δὲν εἶχαν μελετηθεῖ μέχρι τότε. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς περιέχει διάφορα συμβόλαια, καὶ οἱ ὑπόλοιποι τέσσερις πρακτικὰ ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης. Στους κώδικες αὐτοὺς ὑπάρχουν καταχωρημένα καὶ πρακτικὰ ἀπὸ κοινὲς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας καὶ τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς ἢ τῆς σχολικῆς ἐφορίας ἀντίστοιχα.

Οἱ κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἔχουν τὶς ἐξῆς ἐνδείξεις: α/α 14. Πρακτικὰ συνεδριάσεως Δημογεροντίας ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1874 μέχρι 20 Ἰανουαρίου 1879.

α/α 13. Πρακτικὰ Δημογεροντίας ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 1879 μέχρι 19 Δεκεμβρίου 1881.

α/α 9. Κώδιξ Πρακτικῶν Συνεδριάσεων Δημογεροντίας ἀπὸ 16ης Ἰανουαρίου 1882 μέχρι 2ας Μαρτίου 1885.

α/α 21. Κώδιξ διαφόρων συμβολαίων καὶ πράξεων διαζυγίων ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885.

α/α 8. Κώδιξ Πρακτικῶν Δημογεροντίας ἀπὸ 19 Μαρτίου 1894 μέχρι 24 Ἰουλίου 1899.

2. Ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα κυκλοφόρησε στὴ Θεσσαλονικὴ στὶς 13 Μαΐου 1875 μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἑρμῆς» καὶ διευθυντὴ τὸ Σ. Κ. Γκαρπολά. Ὁ «Ἑρμῆς» μετὰ τὸ 1881 κυκλοφορεῖ σὺν «Φάρος τῆς Μακεδονίας». Ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες αὐτὲς χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐξῆς τόμοι: «Ἑρμῆς» τόμοι τῶν ἐτῶν 1875-1881 καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» τόμοι τῶν ἐτῶν 1881-1886, 1887-1891, 1892-1893.

3. Τοῦ Φιλεκαπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1874, 1876, 1880, 1881, 1882, 1884, 1889, 1892, 1895, 1896, 1901, 1902, 1903 καὶ 1904, τῆς δὲ ἐφορίας τῶν σχολείων οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1884-85, 1893-94 καὶ 1904-1905.

4. Σύντομη ἱστορία τῆς παιδείας τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τουρκοκρατίας βλ. στοῦ Τρ. Εὐαγγελίδη, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1936, σ. 111-118. Βλ.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἀριθμοῦσε τὸ 1884 δεκαοχτὼ χιλιάδες μέλη, ἐνὼ ὁλόκληρὴ ἡ πόλις εἶχε ἑκατὸ χιλιάδες κατοικοῦς¹.

Στὴ Θεσσαλονικὴ εἶχε τὴν ἔδρα τοῦ ὁ γενικὸς διοικητῆς (βαλῆς), ὁ διοικητῆς τοῦ τρίτου τουρκικοῦ σώματος στρατοῦ, καθὼς καὶ ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ συνεργασία τῶν προκρίτων διοικοῦσε τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα καὶ σὰν πολιτικὸς ἄρχοντας. Τὴν ἀνώτερη ἀρχὴ τῆς κοινότητος ἀποτελοῦσε ἡ δημογεροντία, ἕνα σῶμα ἀπὸ ὀχτὼ μέλη μὲ πρόεδρο τὸν μητροπολίτη. Ἡ δημογεροντία ἀνανεωνόταν κάθε χρόνο καὶ ἀσκοῦσε ἐπίσης καὶ δικαστικὰ καθήκοντα γιὰ ὑποθέσεις ἐκκλησιαστικῆς κυρίως φύσεως. Κάθε τριετία ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν τῆς κοινότητος ἐκλέγονταν ἡ εἰκοσιτετραμελὴς ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ σχηματίζει ἀπὸ τὰ μέλη της τὶς ἐξῆς μικρότερες ἐπιτροπές: μιὰ τετραμελὴ ἐφορία τῶν σχολείων ποὺ λογοδοτοῦσε γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ σχολικοῦ ταμείου στὴν εἰκοσιτετραμελὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὴ δημογεροντία, καὶ μιὰ τετραμελὴ, ἐπίσης, ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ διεύθυνση τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκλέγει ἄλλη τετραμελὴ ἐπιτροπὴ κυρίως γιὰ νὰ ἐποπτεῦει τὰ σχετικὰ μὲ τὸ νοσοκομεῖο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προηγούμενα σώματα, ἀπὸ κάθε ἐνορία ἐκλέγονταν δυὸ ἐπίτροποι σὰν διαχειριστὲς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐπίτροποι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ λογοδοτοῦν κάθε χρόνο στὴ δημογεροντία γιὰ τὴ διαχείριση τῶν χρημάτων τῆς ἐκκλησίας².

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης φρόντιζε ὅσο μπορούσε γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλης, τῶν ὁποίων ἡ πορεία εἶναι φανερά ἀνοδική. Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ σὲ μιὰ σύντομη ἀπεικόνιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὴν Τουρκοκρα-

---

ἐπίσης Ἰ. Τσικόπουλου, Ἱστορία τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον ὁ Γόρδιος Δεσμός» Χρ. Γ. Γουγούση, Θεσσαλονικὴ 1915, σ. 116-119. Λίγα βλ. καὶ Γ. Χατζηκυριακοῦ, Ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἐκπαίδευσις κατὰ τοὺς ἐν τουρκοκρατίᾳ χρόνους, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, Θεσσαλονικὴ 1928, σ. 122-123.

Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε ὑπάρχουν καὶ σὲ δυὸ τοπογραφίες τῆς Θεσσαλονίκης: Μ. Χατζηϊωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης ἥτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονικὴ 1880, σ. 114, καί, κυρίως, Γ. Κ. Μωραϊτόπουλου, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Πατριδογραφίας ἐν τοῖς Δημοτικοῖς Σχολείοις, Ἀθῆναι 1883, σ. 52.

Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονικὴ βλ. κυρίως, Στ. Ι. Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 290, καθὼς καὶ Κ. Μοσχῶφ, Θεσσαλονικὴ 1700-1912. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, ἐκδ. Στοχαστής, (Ἀθῆνα 1974), σ. 244.

1. Βλ. Μωραϊτόπουλου, ὅ.π., σ. 27.

2. «Ερμῆς» ἀριθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 3, Μωραϊτόπουλου, ὅ.π., σ. 28-29, καὶ Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 97.

τία, επιμένοντας περισσότερο στη χρονική περίοδο που αναφέρεται, κυρίως, ή έρευνα αυτή.

Σύμφωνα με πληροφορία του Κρουσίου, το 1585 ο «Γεώργιος Ἀθηναῖος, ἱερεύς, διδάσκει ἐν Θεσ/νίκη ι' (10) παῖδας». Ἐκεῖνος ὁμως πού φημίστηκε ὡς δάσκαλος στὴ Θεσσαλονίκη τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν ὁ μοναχὸς Ματθαῖος ὁ Κρητικὸς, δάσκαλος τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β'. Κατόπιν, μόνο στὶς ἀρχὲς τοῦ 17 αἰῶνα συναντοῦμε καὶ πάλι δασκάλους στὴ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὸν 18 αἰῶνα τὸ σχολεῖο τῆς πόλης, πού ἀπὸ τὸ 1760 ἔχει τὴν ἐπωνυμία «Ἑλληνομουσεῖον» λειτουργεῖ κανονικά. Στὰ 1757 μάλιστα ἀναφέρεται καὶ δεύτερο σχολεῖο. Τὸ «Ἑλληνομουσεῖον» ἔκλεισε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς ἐπανάστασης καὶ ξανάρχισε τὴ λειτουργία του μετὰ τὸ 1828².

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὰ ἐκπαιδευτήριά της, πού αὐξάνονται σὲ ἀριθμὸ, διδάσκουν ξεχωριστοὶ ἐκπαιδευτικοί. Στὸ «Ἑλληνικὸν σχολεῖον» τῆς πόλης διδάσκονταν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀρχαῖα ἐλληνικά, μαθηματικά, γεωγραφία, φυσικὴ ἱστορία, λατινικά, ἀρχαιολογία καὶ θρησκευτικά. Τὸ Γυμνάσιο τῆς Θεσσαλονίκης ὁλοκληρώθηκε μόλις τὸ 1873, ὅποτε καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἰσότιμο μὲ τὰ ἄλλα γυμνάσια τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους³.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἐπίσης ἄρχισε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ συστηματικὴ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν. Τὸ 1845 ἡ Μαρὶγῶ Καρανικόλα δώρισε τὸ ἀρχοντικὸ της στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα μὲ τὸν ὅρο νὰ ἱδρυθεῖ Παρθεναγωγεῖο, πρᾶγμα πού ἔγινε χάριε στὴν ἐτήσια ἐπιχορήγηση τῆς Ἐλισάβετ Καστριτίου. Τὸ 1856 τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἐξελίχθηκε σὲ «Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον» γυμνασιακοῦ ἐπιπέδου, μὲ πρώτη διευθύντρια τὴν Εἰρήνη Κοκκίνου. Τὸ λαμπρὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτήριον θηλέων τῆς Θεσσαλονίκης, πού κατεῖχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ θέση διδασκαλείου, πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἐλληνισμό τῆς Μακεδονίας μὲ τὶς νηπιαγωγούς καὶ τὶς δασκάλες πού προετοίμασε. Ὡς τὸ 1878 μόνο, εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὸ Παρθεναγωγεῖο 165 δασκάλες καὶ νηπιαγωγοί⁴.

Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν μεγάλη ἀνάπτυξη, ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ σχολικὸ ἔτος 1874-75 ἡ εἰκόνα τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονί-

1. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1974, τόμ. 10ος, σ. 374.

2. Βλ. Εὐαγγελίδου, ὅ.π., σ. 111-118.

3. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122.

4. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122 καί, κυρίως, Ἀγγελικῆς Μεταλληνοῦ, Τὸ Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον καὶ ἡ μορφωτικὴ του δράσις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, 1939, σ. 277-281.

κης είναι ή έξης: α) Γυμνάσιο με 98 μαθητές, β) έλληνικό σχολείο με 126 μαθητές, γ) κεντρικό δημοτικό σχολείο με 340 μαθητές, δ) β' δημοτικό σχολείο στη συνοικία Βαρδαρίου με 93 μαθητές, ε) παρθεναγωγείο με 344 μαθήτριες καί, στ) δυό νηπιαγωγεία, του 'Αγίου 'Αθανασίου με 124 νήπια καί του 'Ιπποδρομίου με 155 νήπια. Σύνολο μαθητών: 1.561.

Χαρακτηριστικό για την αρχή μις νέας ακτινοβολίας τής ελληνικής παιδείας στη Θεσσαλονίκη αποτελεί καί τò γεγονός ότi στò Παρθεναγωγείο γράφτηκαν τή χρονιά αὐτή καί πέντε μαθήτριες 'Ισραηλίτισσες¹.

Κάθε χρόνο ό αριθμός των μαθητών αυξάνεται αισθητά. Τοῦτο επιβεβαιώνει καί μιὰ στατιστική των μαθητών του γυμνασίου από τò σχολικό έτος 1872-73 μέχρι τò 1877-78².

1872-73	μαθητές	57
1873-74	»	94
1874-75	»	98
1875-76	»	115
1876-77	»	125
1877-78	»	139

Σταθμό στην εκπαιδευτική ιστορία τής Θεσσαλονίκης αποτέλεσε ή ίδρυση του διδασκαλείου αρρένων τò 1875. Τò διδασκαλείο ήταν τριτάξιο καί διέθετε επίσης καί πρότυπο δημοτικό σχολείο για τίς πρακτικές ασκήσεις των τελειοφοίτων σπουδαστών του. Τò διδασκαλείο συντηρούνταν κυρίως από τίς χρηματικές ενισχύσεις του «Συλλόγου πρòς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων»³.

Έτσι, τò 1882 λειτουργούν στη Θεσσαλονίκη τὰ παρακάτω εκπαιδευτικά ιδρύματα: α) τριτάξιο διδασκαλείο με 6 καθηγητές καί 50 σπουδαστές από διάφορα μέρη τής Μακεδονίας, β) έξατάξιο γυμνάσιο με 10 καθηγητές καί 250 μαθητές, γ) ανώτερο πεντατάξιο παρθεναγωγείο, τετρατάξιο δημοτικό θηλέων καί κεντρικό νηπιαγωγείο, πού λειτουργούν κάτω από ένιαία διεύθυνση με 5 καθηγητές, 6 δασκάλες καί 800 συνολικά μαθήτριες, δ) έξατάξιο κεντρικό δημοτικό σχολείο στη συνοικία του 'Αγίου 'Αθανασίου με 13 δασκάλους καί 650 μαθητές, ε) δημοτικό σχολείο στη συνοικία Βαρδαρίου με 1 δάσκαλο καί 50 μαθητές, καί, στ) τρία νηπιαγωγεία (των συνοικιών 'Ιπποδρομίου, 'Αγίου 'Αθανασίου καί μονής Βλατάδων) με 400 συνολικά νή-

1. Τò τρίτον έτος του έν Θεσσαλονίκη Φίλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1876, σ. 12-16, καί Μ ο σ κ ώ φ, ό.π., σ. 85.

2. «Έρμης», άριθ. 307 (27-6-1878), σ. 2, στ. 1.

3. «Έρμης», άριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3.

πια. 'Υπάρχουν δηλαδή τή χρονιά αὐτή στη Θεσσαλονίκη 10 σχολεῖα με 44 ἐκπαιδευτικούς καὶ 2.200 μαθητὲς συνολικά¹.

Γιὰ τὴν ιδιαίτερη ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε συντελέσαν διάφοροι λόγοι: ὁ Κ. Μοσκόφ θεωρεῖ τὸ ποιοτικὸ αὐτὸ ἄλλα στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας—στὴ Μακεδονία γενικότερα—«ἀποτέλεσμα τῆς σλαβομακεδονικῆς καὶ βουλγαρικῆς κίνησης, τοῦ κινδύνου ποὺ αὐτὴ δημιουργεῖ γιὰ τὸν ἑλληνισμό»².

Μεγάλη ὥθηση στὴν παιδεία ἔδωσε ὅπωςδῆποτε καὶ ἡ ἱδρυση τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης τὸ 1872. 'Επίσημος σκοπὸς τοῦ συλλόγου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἐνίσχυση καὶ ἐξάπλωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τὸσο στὴ Θεσσαλονίκη ὅσο καὶ στὰ περίχωρά της³.

'Η παρουσία, τέλος, τοῦ μητροπολίτη 'Ιωακείμ τοῦ Γ' στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου αὐτῆς (1873-1878) στὴ Θεσσαλονίκη (ἁμέσως μετὰ ἔγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) ἀποτέλεσε ὅπωςδῆποτε θετικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν σχολείων γιατί, σύμφωνα με μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, ιδιαίτερη ἦταν ἡ φροντίδα τοῦ μητροπολίτη αὐτοῦ «πρὸς πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς διάδοσιν τῆς παιδείας»⁴.

Ι. ΠΟΡΟΙ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῶν διαφόρων σχολείων τῆς κοινότητος ἔχει τὴν ἐποχὴ αὐτή, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ἡ τετραμελὴς ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, ποὺ διαχειρίζεται καὶ τὰ οἰκονομικὰ θέματα.

1. Βλ. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 35-37 καὶ Παπαδόπουλου, ὁ.π., σ. 102. Στὸς κώδικες τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων κατὰ τὸ 1880. Τὴ χρονιά αὐτή, ὁ πρόξενος τῆς Ρουμανίας ἔστειλε ἐκθεση στὴν κυβέρνησή του, ὅπου, κοντὰ στὰ ἄλλα, χαρακτήριζε τὴ Θεσσαλονίκη «κενὴν παντὸς ἐλληνικοῦ στοιχείου». 'Η ἑλληνικὴ κοινότητα διαμαρτυρήθηκε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, «μετ' ἀγανακτήσεως» γιατί, ὅπως τονίζεται στὰ Πρακτικὰ τῆς Δημογεροντίας:

«Κοινότης ἐξ ἑκοσι χιλιάδων ψυχῶν, ἔχουσα 'Ελληνικὸν τὸν κλῆρον, 'Ελληνικὰς τὰς δεκαεὺς αὐτῆς ἐκκλησίας, 'Ελληνικὸν τὸ Γυμνάσιον, 'Ελληνικὸν τὸ Διδασκαλεῖον, 'Ελληνικὸν τὸ Παρθεναγωγεῖον, 'Ελληνικὰ τὰ τρία Δημοτικὰ σχολεῖα, 'Ελληνικὰ τὰ πέντε νηπιαγωγεῖα, κοινότης ἣς τὰ δισχίλια καὶ τετρακόσια τέκνα πεντήκοντα διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διδάσκουσι, κοινότης ἐκπέμπουσα ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Θράκην καὶ Θεσσαλίαν διδασκάλους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων... τί ἄλλο δύναται καὶ νὰ νομίζεται καὶ νὰ εἶναι ἡ 'Ελληνική;» ('Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 109, Συνεδρίασις τῆς 20ῆς 'Ιανουαρίου 1880).

2. Βλ. Μοσκόφ, ὁ.π., σ. 84.

3. Βλ. Κανονισμόν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1872, σ. 3.

4. «'Ερμῆς», ἀριθ. 335 (6-10-1878), σ. 1, στ. 1-2.

Στη χρονική περίοδο που εξετάζουμε η έφορία των σχολείων είχε να αντιμετωπίσει πολλά και σοβαρά προβλήματα. Τò σπουδαιότερο από τὰ προβλήματα αυτά ήταν ἡ ἀνεπάρκεια καὶ κακή κατάσταση τῶν σχολικῶν κτηρίων, γιατί τὰ περισσότερα σχολεῖα στεγάζονταν σὲ νοικιασμένα καὶ μερικὲς φορὲς ἀκατάλληλα κτήρια¹.

Ἄλλη βασικὴ δυσκολία ἦταν ἡ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων. Οἱ ἀνάγκες τῶν σχολείων ἦταν πολλὲς καὶ ποικίλες. Ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθοῦν χρήματα γιὰ τὴ μισθοδοσία τοῦ προσωπικοῦ—καθηγητῶν καὶ δασκάλων—τὰ ἐνοίκια τῶν σχολικῶν κτηρίων, καθὼς καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα βασικά ἐξοδα τῶν εκπαιδευτηρίων (καύσιμη ὕλη, ἐπισκευὲς τῶν κτηρίων καὶ τῶν θρανίων, ἐξοδα γιὰ διάφορες τελετές, ἐποπτικά ὄργανα, γραφικὴ ὕλη κ.λ.).

Ἀπὸ τοὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας καὶ τὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται φανερό ὅτι συχνὰ οἱ κοινοτικὲς ἀρχὲς τῆς πόλης συνεδριάζουν στὴ Μητρόπολη μὲ θέμα τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν σχολείων καὶ τὴν ἐξεύρεση πόρων γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτες δαπάνες, καὶ νὰ καλυφθεῖ τὸ ἔλλειμμα ποὺ παρουσίαζε τακτικά ὁ ἰσολογισμὸς τους. Ὑπάρχουν πληροφορίες ἐπίσης ὅτι τὸ 1876 καὶ τὸ 1893 ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν σχολείων ἦταν τόσο ἄσχημη, ποὺ ἡ έφορία ἀναγκάστηκε νὰ περιστείλει ἀκόμα καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων². Ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ καχεξία ἦταν, κάθε φορά, συνέπεια διαφορετικῶν παραγόντων. Ἡ κατακράτηση τοῦ κληροδοτήματος τῆς Ἐλισάβετ Καστριτίσιου π.χ. ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ Κυβέρνηση ὁδήγησε τὴν έφορία τῶν σχολείων σὲ ἀδιέξοδο, γιατί ἓνα σημαντικό μέρος τῶν δαπανῶν καλυπτόταν ἀπὸ τὸ κληροδότημα αὐτό³. Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη γενικά, καθὼς καὶ πὺ ἐιδικὰ ἡ ἄνθιση ἢ μὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας ἐπηρέαζε ἐπίσης σημαντικά τὴν κατάσταση τῶν σχολείων.

Οἱ δαπάνες γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης καλύπτονταν, σὲ γενικὲς γραμμές, ἀπὸ τὶς παρακάτω πηγές:

1. Συχνὰ στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται ἐκκλήση στὰ μέλη τῆς κοινότητας νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ τὸ θέμα αὐτό. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 7 (3-6-1875), σ. 2. στ. 2, ἀριθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 47 (21-10-1875), σ. 1 στ. 2, καὶ σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 54 (14-11-1875), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86, 201, 202 καὶ Κ. 14, σ. 83. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. 572 (4-7-1881) σ. 1, στ. 3, ἀριθ. 936 (20-4-1885), σ. 1. στ. 1, «Ἑρμῆς», ἀριθ. 126 (20-8-1876), σ. 1. στ. 1, «Λογοδοσία τῆς Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκπαιδευτηρίων τῆς χρήσεως 1893-94», 1894, σ. στ'.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 822 (3-3-1884) σ. 1, στ. 1-3, ἀριθ. 835 (21-4-1884) σ. 1, στ. 1-2.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα.
2. Μικρότερες δωρεές
  - α) προσφορές χρηματικών ποσών, β) προσφορές ακινήτων-ενοίκια,
  - γ) προσφορές για την ίδρυση και συντήρηση νέων σχολείων, δ) προσφορές διαφόρων ειδών.
3. Ειδικές εισφορές: α) έκτακτη συνεισφορά των μελών της κοινότητας, β) συνεισφορές διαφόρων συντεχνιών, γ) δάνεια από ιδρύματα και ιδιώτες.

Β. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

1. Παραχώρηση μέρους των εσόδων των εκκλησιών.
2. Βοήθεια με μορφή δανείου.
3. Προσάρτηση εκκλησιών σε σχολεία.
4. Δίσκος υπέρ των σχολείων.
5. Σύσταση κηροποιείου.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Δ. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. Έτήσιο λαχείο της κοινότητας.
2. Έτήσιο λαχείο των εργοχείρων των μαθητριών του Παρθεναγωγείου.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

1. Έτήσιος χορός της κοινότητας.
2. Συναυλίες μαθητών και μαθητριών.
3. Θεατρικές παραστάσεις από Άθηναίκους θιάσους.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα

Σημαντικό μέρος των δαπανών για τη λειτουργία των σχολείων εκάλυπταν διάφορα κληροδοτήματα των όποιων οι τόκοι διαθέτονταν για αυτόν το σκοπό. Τα κληροδοτήματα αυτά είναι πολλά και αξιόλογα¹.

Άπο διάφορους Θεσσαλονικείς² είχαν κατατεθεί στο Θησαυροφυλάκιο

1. Λεπτομέρειες για το θέμα αυτό βλ. 'Α ν ώ ν υ μ ο υ, Εϋεργείται της 'Ελληνικής 'Ορθόδοξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικό 'Ημερολόγιο Παμμακεδονικού Συλλόγου», 'Αθήναι, Έτος Α' (1908), σ. 283-286.

2. Τα κληροδοτήματα αυτά άφιέρωσαν οί έξής: Θ. Λασκάριος, 'Αντών. Σαλόνσκη, 'Αντών. Νινής, 'Αννα Παϊκού, Μαρία Ν. Ρογκότη, Ν. Στεργίου και Μαρία Στεργίου σύζυγός του, όλοι Θεσσαλονικείς, βλ. 'Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 283.

της Μόσχας 36.023 άργυρά ρούβλια. Τò ένα τρίτο των τόκων του κεφαλαίου αυτού τò εισέπρατταν τὰ σχολεία της Θεσσαλονίκης.

Τόν ίδιο σκοπό εκπληρούσαν καί τὰ έσοδα ενός άλλου κεφαλαίου (185.000 περίπου δραχμών) που προερχόνταν από τὰ κληροδοτήματα των: Δ. Ρογκότη, Μ. Τοσίτσα, Χρ. Ίακώβου, Ί. Σιμώντα καί Β. Παπάζογλου. Τò ποσό αυτό ήταν κατατεθειμένο στην Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος στην Άθήνα.

Άξιόλογα ποσά ύπέρ των σχολείων απέδιδαν επίσης τὰ κτήματα της Έλισάβετ Καστριτίσιου στο Βουκουρέστι (650 τουρκικές λίρες τò χρόνο έσοδα) από τò 1863 μέχρι καί τò 1883, όποτε καί δημεύτηκαν από τή Ρουμανική κυβέρνηση¹, καθώς καί ένα κληροδοτήμα 40.000 δραχμών του Θ.Μ. Δούμπα στη Βιέννη. Ό Θ. Δούμπας κληροδότησε επίσης 25.000 φράγκα για τὰ σχολεία της Θεσσαλονίκης «έπὶ τῷ ὄρφ του νά εισαχθῇ τò μάθημα της γερμανικής, ἢ τò μάθημα της τουρκικής»².

Τέλος, οί τόκοι ενός άλλου κληροδοτήματος, της Έλ. Οικονόμου (361 τουρκικές λίρες) διαθέτονταν ειδικά για τούς άπορους μαθητές των σχολείων.

Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης τιμούσε με διάφορους τρόπους τούς μεγάλους ευεργέτες των σχολείων της. Στά Πρακτικά της Δημογεροντίας (4 Ίουνίου 1876)³ βλέπουμε ότι ό Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης άμέσως μετά την ανακοίνωση της δωρεάς του Δημ. Ρογκότη (2.500 τουρκικές λίρες) προτείνει νά ψηφίσει ή συνέλευση τὰ έξής για νά τιμήσει τò δωρητή: νά κηρύξουν τόν Δημ. Ρογκότη «Μέγαν Ευεργέτην» των σχολείων, νά αναρτήσουν στην αίθουσα του Γυμνασίου τήν εικόνα του «εις μέγεθος ίκανόν», νά επιτελέσουν «δημοτελέστατον μνημόσυνον ύπέρ αναπαύσεως της ψυχής αυτού», καί, τέλος, νά έκφραστεί ή εύγνωμοσύνη της κοινότητας στόν άδερφό του Ίάκωβο Ρογκότη.

Στόν «Έρμη», τή μοναδική ελληνική έφημερίδα της εποχής αυτής στη Θεσσαλονίκη, διαβάζουμε ότι τò 1876, τήν ίδια χρονιά δηλ. με την ανακοίνωση της δωρεάς του Ρογκότη, έγιναν τὰ αποκαλυπτήρια της εικόνας του στο Γυμνάσιο, σέ επίσημη τελετή της κοινότητας. Άπό τήν ίδια έφημερίδα διαπιστώνουμε ότι για τόν Δημ. Ρογκότη καί τήν Έλισάβετ Καστριτίσιου, τούς δυο μεγάλους ευεργέτες των σχολείων, τελούνταν κάθε χρόνο ξεχωριστά μνημόσυνα, του μὲν πρώτου στις 26 Όκτωβρίου, ήμέρα του Άγίου Δημητρίου, της Καστριτίσιου δέ στις αρχές Μαρτίου. Τὰ μνημόσυνα αυτά εί-

1. «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 822 (3-3-1884), σ. 1, στ. 1-3.

2. «Έρμη», άριθ. 482 (4-4-1880), σ. 1, στ. 3.

3. Ίστ. Άρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως της Δημογεροντίας, των Έφοριών των σχολείων καί του Νοσοκομείου καί των προκριτοτέρων πολιτών έκάστης ένορίας, της 4ης Ίουνίου 1876».

χαν μορφή ειδικής τελετής, γιατί άμέσως μετά την έκκλησία κατευθύνονταν όλοι στην αίθουσα του Παρθεναγωγείου, συνήθως, όπου ένα από τα μέλη της κοινότητας έκφωνούσε τον πανηγυρικό προς τιμήν του ευεργέτη¹. Στη γιορτή των τριών Ίεραρχών, τέλος, γινόταν κάθε χρόνο γενικό μνημόσυνο «ὕπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν» ὄλων ἐκείνων που με ὅποιονδήποτε τρόπο βοήθησαν τὰ ἐκπαιδευτικά καταστήματα τῆς πόλης².

2. Μικρότερες δωρεές

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ευεργέτες τῶν σχολείων ποὺ ἀναφέραμε, ὑπάρχει καὶ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς δωρητῶν. Οἱ διάφορες προσφορὲς ποὺ ἀναφέρονται στὶς πηγὲς ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι δυνατό νὰ χωριστοῦν στὶς παρακάτω κατηγορίες:

α. *Προσφορὲς χρηματικῶν ποσῶν.* Συχνὰ προσφέρονται στὰ σχολεῖα διάφορα χρηματικά ποσὰ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ταμείου τους. Τὸ 1876 π.χ. ὁ μεγάλος ευεργέτης τῆς κοινότητος Ἰ. Ν. Παπαφῆς προσφέρει πενήντα τουρκικὲς λίρες γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ καὶ ὁ Μ. Παπαγεωργίου ἑκατὸ λίρες «διὰ τὴν μελετωμένην ἀνοικοδόμησιν τοῦ συνδιδακτικοῦ», τὸ 1877 ὁ Ἰ. Καπελλόπουλος εἴκοσι πέντε τουρκικὲς λίρες, τὸ 1883 ὁ Ἰ. Σερπάνος ἑκατὸ τουρκικὲς λίρες, τὸ 1885 ὁ Π. Κοῦντζος ἑκατὸν πενήντα³ κ.λ.

β. *Προσφορὲς ἀκινήτων.* Στοιὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου ὑπάρχουν συχνὲς μαρτυρίες πολιτῶν ποὺ κληροδότησαν στὰ ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα τῆς πόλης διάφορα ἀκίνητα. Τὰ σπίτια τους ἀφιέρωσαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ οἱ ἐξῆς: Π. Πρασασάκη, Π. Στεργίου, Γαβριήλ Ζαρκάδης, Ἄννα Μπουροδήμου, καὶ ὁ Ἰ. Καπιτόγλου μαζί με τὸ γιό του Κλεομένη⁴. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἀνθίμος Λασκαρίδης ἐπίσης «χορηγεῖ τὴν ιδιόκτητὸ του οἰκίαν κειμένην ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς νέας Παναγίας μεθ' ὄλων τῶν ἐν αὐτῇ ἀνηκόντων

1. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 144 (22-10-1876), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 181 (4-3-1877), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 239 (28-10-1877), σ. 1, στ. 2 κ.λ.

2. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 70 (27-1-1876), σ. 1, στ. 2, ἀριθ. 264 (27-1-1878), σ. 1, στ. 2, ἀριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1 στ. 1-3, κ.λ.

3. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 71 (30-1-1876), σ. 2, στ. 1-2, ἀριθ. 130 (3-9-1876), σ. 1, στ. 1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ.14, «Συνεδρίασις 5ης Μαρτίου 1877, καὶ Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 79, σ. 72, καὶ Κ. 21, σ. 135.

4. Βλ. Ἀ ν ω ν ύ μ ο υ, Ἡ αἰδιμος Πουλχερία Θ. Πρασασάκη τὸ γένος Χαρίση. Μεγάλῃ ευεργετίᾳ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος καθιδρυμάτων, χ.τ., χ.χ., σ. 26. Τὸ σπίτι τῆς Πρασασάκη χρησίμευσε σὰ Γυμνάσιο μέχρι τὸ 1890, ὅποτε καὶ καταστράφηκε ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τῆς χρονιας αὐτῆς. Βλ. Ἀ ν ω ν ύ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 284. Βλ. Ἀ ν ω ν ύ μ ο υ, δ.π., σ. 285. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 9, «Συνεδρίασις 19ης Φεβρουαρίου 1883», σ. 97. Βλ. Ἀ ν ω ν ύ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 285.

παραρτημάτων και γαιών»¹. Ο Ί. Παυλίδης, τέλος, πρόσφερε χρήματα με τα όποια αγοράστηκαν εμπορικά καταστήματα υπέρ των σχολείων².

Ενοίκια των κτημάτων. Από ένα συμβόλαιο με ημερομηνία 10 Ὀκτωβρίου 1883 γίνεται φανερό ότι τα ακίνητα που οι διάφοροι πολίτες κληροδοτούσαν στα σχολεία, νοικιάζονταν από την εφορία σε ενδιαφερομένους, για την ενίσχυση του σχολικού ταμείου³. Τα ποσά που συγκεντρώνονταν από την εκμετάλλευση των διαφόρων κτημάτων ήταν σημαντικά. Τό 1884 π.χ. η σχολική εφορία σημειώνει στον ισολογισμό της εισπραχθέντα ενοίκια από τα κτήματα των σχολείων γρόσια 51.951, ενώ αργότερα τό ποσό αυτό έφτασε στο ύψος των 103.393,30 γρ⁴.

γ. Προσφορές πολιτών για την ίδρυση και συντήρηση νέων σχολείων. Τέτοιου είδους προσφορά αναφέρεται στους κώδικες του Ιστορικού Ἀρχείου μόνο μία: του Χρήστου Χ' Δημητρίου «... περί συστάσεως Παρθενωγείου εν τη συνοικία του Βαρδαρίου, φέροντος τόν τίτλον «Παρθενωγείου του άιμνήστου Χ' Δημητρίου Χρήστου» μέλλοντος δέ συντηρεΐσθαι καθ' όλοκληρίαν διά της έναπολειφθείσης περιουσίας αυτού»⁵. Οί δημογέροντες της κοινότητας και οί έφοροι δέχτηκαν την ίδρυση του σχολείου αυτού με τόν όρο, έκτός από τόν τίτλο νά μήν έχει τό σχολείο κανένα άλλο ιδιαίτερο προνόμιο, αλλά νά διευθύνεται από την κοινή εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ή όποία θά διαχειριζόταν και την περιουσία του.

Αργότερα, τό 1890, με χρηματική ενίσχυση του Ἀνδρέα Συγγρού κτίστηκε καινούργιο κτήριο για τό Γυμνάσιο της πόλης: τό παλιό κτήριο είχε καταστραφεί στη μεγάλη πυρκαγιά του 1890⁶. Στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μας έπίσης, ό Δημ. Ίωαννίδης από τη Σιάτιστα άφισε κληροδότημα για την άνέγερση Ἀστικής Σχολής. Με τη δωρεά αυτή κτίστηκε ή «Ίωαννίδειος Ἀστική Σχολή» στη Θεσσαλονίκη⁷.

δ. Προσφορές διαφόρων ειδών. Εκτός από τα ακίνητα και τα διάφορα χρηματικά ποσά προσφέρονταν στα σχολεία, κατά καιρούς, και διάφορα

1. Ίστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, άρ. έγγραφου 112, σ. 10-101.

2. Βλ. Ἀ ν ω νύ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 285.

3. Ίστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, άρ. έγγραφου 98, σ. 87.

4. Βλ. Δ. Φ ι λ ί π ο β ι τ ς, Έκθεσις της πνευματικής και ύλικής καταστάσεως των εν Θεσσαλονίκη Έλληνικων Έκπαιδευτηρίων κατά τό σχολικόν έτος 1884-85, Ἀθήναι 1886, (σ. 40) ισολογισμός. Βλ. Κ. Κ α μ ώ ν α, Έκθεσις των υπό της Έφορείας των Έκπαιδευτικών Καταστημάτων της Έλληνικής Ὀρθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης έτους 1904-1905 πεπραγμένων, Λειψία 1906, πίνακας άπολογισμού.

5. Ίστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικόν κοινής συνεδριάσεως των δημογερόντων, της έφορίας των σχολείων και των προκρίτων της πόλεως της 22ας Σεπτεμβρίου 1878».

6. «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 1459 (26-9-1890), σ. 1. στ. 2-4.

7. Βλ. Ἀ ν ω νύ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 286.

είδη για τις πολλαπλές ανάγκες τους. Τò 1877 ó 'Α. 'Αββοτ δώρησε στο Παρθεναγωγείο τής πόλης ένα πιάνο, τò 1880 οί κυρίες Αϊκατερίνη 'Αββοτ και 'Ελίζα Χ' 'Λαζάρου διάφορα έποπτικά μέσα διδασκαλίας (συλλογή όρυκτών, μικροσκόπιο, όργανα φυσικής και διάφορες εικόνες για τή Ζωολογία, τή Βοτανική και τήν 'Ανθρωπολογία), τò 1884 κάποιος άνώνυμος πέντε χιλιάδες όκάδες κάρβουνα για τò Παρθεναγωγείο και τò άστικό σχολείο¹ κ. λ. 'Υπάρχει μαρτυρία έπίσης ότι παλιότερα ó Θ. Χαρίσης είχε προσφέρει στα σχολεία ώρολόγια τοῦ τοίχου και θερμάστρες².

"Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ή έλληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης τιμούσε όλους εκείνους πού με όποιονδήποτε τρόπο είχαν ένισχύσει τὰ εκπαιδευτικά ιδρύματα τής πόλης. Τὰ όνόματά τους μνημονεύονταν κάθε χρόνο στις 30 'Ιανουαρίου (γιορτή τών τριών 'Ιεραρχών) στο είδικό μνημόσυνο πού γινόταν για τούς ευεργέτες και συνδρομητές τών σχολείων.

3. Ειδικές συνεισφορές

α. *"Εκτακτη συνεισφορά τών μελών τής κοινότητας.* 'Η είδική αὐτή εισφορά καταβαλλόταν από τὰ μέλη τής κοινότητας όταν τὰ εκπαιδευτήρια προγραμμάτιζαν έργα πού απαιτούσαν μεγάλες δαπάνες, όπως π.χ. άνέγερση ή έπισκευή διδαστηρίων, αγορά οικόπέδων κ.ά., ή όταν τò έλλειμμα τοῦ σχολικοῦ ταμείου ήταν δυσαναπλήρωτο. "Ετσι τήν 1 Φεβρουαρίου 1875 σέ κοινή συνεδρίαση τής εικοσιτετραμελούς έπιτροπής και τής δημογεροντίας «...άπεφασίσθη ίνα προκληθῶσι συνεισφοραί πρὸς άνέγερσιν τοῦ ένὸς τών κοινῶν σχολείων, ή τοῦ γυμνασίου ή τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καί ώρίσθη πρὸς τοῦτο έπιτροπή, ήτις βεβαίως ένεργεί τὰ δέοντα...»³. Λίγο άργότερα έπίσης, τò 1877, ή έφορία τών σχολείων αποφάσισε νά κτίσει ένα από τὰ διδαστήρια με συνεισφορές τών πολιτῶν. Σύγχρονες μαρτυρίες μᾶς πληροφοροῦν ότι στὸν κατάλογο πού άνοίχτηκε γράφτηκαν με προθυμία συνεισφορές πολλῶν πολιτῶν για τò σκοπό αυτό. 'Αξιοσημείωτο είναι τò γεγονός ότι στήν προσπάθεια αὐτή συμμετείχαν και μέλη άλλων κοινοτήτων τής πόλης, όπως π.χ. ό πλούσιος 'Αλλατίνη τής 'Ισραηλιτικῆς κοινότητας πού πρόσφερε πενήντα τουρκικές λίρες⁴.

β. *Συνεισφορές τών συντεχνιών.* Στή Θεσσαλονίκη υπήρχαν, τήν εποχή πού εξετάζουμε, δεκατέσσερις συντεχνίες⁵. Συχνά οί συντεχνίες αὐτές πρόσφεραν, είτε μεμονωμένα είτε από κοινού, διάφορα ποσά για τήν ένίσχυση

1. «Ερμής», άριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, άριθ. 534 (7-10-1880), σ. 2, στ. 4, και «Φάρος τής Μακεδονίας», άριθ. 890 (7-11-1884), σ. 1, στ. 2.

2. Βλ. 'Α ν ω ν ύ μ ο υ, 'Η άοίδιμος Πουλχερία Θ. Πρασσακάκη..., σ. 24.

3. 'Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 83.

4. «Ερμής», άριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

5. Βλ. Μ ω ρ α ι τ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 27-28.

του σχολικού ταμείου. Στόν ισολογισμό της έφορίας του σχολικού έτους 1884-85 φαίνεται ότι ή συντεχνία των άχτάριδων (δηλαδή των μυροπολών καί των πωλητών μπαχαρικών) διέθεσε 4.000 γρόσια¹. Στις 13 Αύγουστου 1881 επίσης έγινε σύσκεψη μερικόν συντεχνιών της πόλης με θέμα τή συνδρομή που θά χορηγούσαν στα σχολεία. Στη σύσκεψη αυτή ή συντεχνία των ξυλουργών αποφάσισε νά προσφέρει όλόκληρο τὸ ἀπόθεμα τοῦ ταμείου της, δεκαεξί τουρκικὲς λίρες, ἐνὼ ή απόφαση τῆς συντεχνίας τῶν καπήλων (ταβερνιάρηδων) παρουσιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιατί καθιέρωσε, γιά τὸ σκοπὸ αὐτό, μιὰ ἐκούσια δασμολογία στὸ κρασί που πούλουσαν². Τὸ ἴδιο μέτρο εἶχαν ἐφαρμόσει παλιότερα (1853-55) οἱ ἔμποροι τῆς πόλης καθορίζοντας ἓνα ἐλάχιστο φόρο στὰ ἐμπορεύματα γιά τὴν ἐνίσχυση τῶν σχολείων³.

γ. Δάνεια ἀπὸ ἰδρύματα καὶ ἰδιῶτες. Ἡ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων ἀνάγκαζε, συχνά, τὴ σχολικὴ ἐφορία, γιά νά καλύψει τίς διάφορες δαπάνες ἢ τὸ ἔλλειμμα τοῦ ισολογισμοῦ, νά δανεῖζεται χρήματα ἀπὸ ἄλλα ἰδρύματα τῆς πόλης ὅπως τὸ «Θεαγένειο Νοσοκομεῖο» καὶ τὸ «Παπάφειο Ὁρφανοτροφεῖο», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιῶτες. Στόν ἀπολογισμό τοῦ 1884-85 σημειώνονται προσωρινὰ δάνεια ἀπὸ δυὸ πολίτες: 25.000 γρόσια ἀπὸ τὸν Ἀλφρέδο Ἀββὸτ καὶ 4.161 γρόσια ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φιλίποβιτς⁴.

Β. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἀνώτατος ἄρχοντας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ὁ Μητροπολίτης. Σχετικὰ μὲ τὰ πράγματα τῶν σχολείων ὁ Μητροπολίτης ὤφειλε, σύμφωνα μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, νά δίνει ιδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἐκλογὴ τῆς σχολικῆς ἐφορίας, στὴν ἀξιολόγηση τῶν δασκάλων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφοδίαζε κάθε χρόνο μὲ εἰδικὸ ἐνδεικτικὸ, καὶ στὴ μελέτῃ καὶ ἐπικύρωση τῶν προγραμμάτων⁵. Ἀπὸ σύγχρονες μαρτυρίες γίνεται φανερό ὅτι ἡ ἐκκλησία βοήθησε σημαντικὰ τὰ σχολεῖα καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τους. Ἡ χρηματικὴ αὐτὴ ἐνίσχυση παρουσιάζεται μὲ διάφορες μορφές:

1. *Παραχώρηση μέρους τῶν ἐσόδων τῶν ἐκκλησιῶν.* Συχνά, σὲ κοινὲς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας καὶ τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἀποφασίζεται νά παρακληθοῦν οἱ ἐπίτροποι μιᾶς ἀπὸ τίς ἐκκλησίες τῆς πόλης—τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Θεσσαλονικὴ ἔχει δώδεκα ἐκκλησίες⁶— νά παραχωρήσουν

1. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.

2. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 588 (13-8-1881), σ. 1, στ. 2.

3. Βλ. Ἀνωρύμου, Ἡ αἰοῖμος Π. Θ. Πρασσακάκη..., σ. 24.

4. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.

5. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1497 (13-2-1891), σ. 1, στ. 2.

6. Β. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 30.

τά ἔσοδα τῆς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα. "Αλλοτε, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ παραχωρηθοῦν στὴ σχολικὴ ἔφορὰ τὰ εἰσοδήματα ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν¹. Ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν σχολικῶν ἐφοριῶν γίνεται φανερό ὅτι οἱ ἐκκλησίες τῆς πόλης πρόσφεραν, κατὰ διαστήματα, σημαντικὰ ποσά, ἀπὸ τὸ περισσευμά τους, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου². Τὸ μέτρο αὐτὸ ὅμως φαίνεται πὼς δὲν τὸ ἐφάρμοζαν ὅλες οἱ ἐκκλησίες, γιατί σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας (26 Νοεμβρίου 1879) ὅπου γίνεται συζήτηση γιὰ τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, ἐκφράζεται δυσαρέσκεια γιὰ τὸ ὅτι ὀρισμένες ἐκκλησίες, ἂν καὶ ἔχουν ἀρκετοὺς πόρους, δὲν διαθέτουν τὸ περισσευμά τους στὸ νοσοκομεῖο ἢ στὰ σχολεῖα τῆς πόλης³. Καὶ οἱ ἔφοροι τῶν σχολείων παραπονοῦνται μερικὲς φορὲς γιατί πολλοὶ ἐπίτροποι δυστροποῦν καὶ δὲν συμμορφώνονται μὲ τὴ διαταγὴ τῆς μητρόπολης⁴.

2. *Βοήθεια μὲ μορφὴ δανείου.* "Όταν τὰ σχολεῖα βρίσκονταν σὲ ἰδιαίτερα δύσκολη οἰκονομικὴ θέση, τότε ἡ ἔφορὰ ζητοῦσε δάνειο καὶ ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι τὸ 1881 σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας «...ἡ Α. Παναγιότης λαβοῦσα τὸν λόγον προτείνει ἵνα ὡς ἐκ τῆς δυσχεροῦς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων γένηται δάνειον ἐκ τῶν παγκαρίων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως». Ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Μητροπολίτη ἔγινε δεκτὴ καὶ ὀρίστηκαν στὴ συνέχεια τὰ ποσὰ ποὺ θὰ διέθετε κάθε ἐκκλησία ἀπὸ τὸ παγκάρι της. Τέλος τονίστηκε ὅτι «...τὰ ἀνωτέρω χρήματα ληφθησόμενα δι' ὁμολόγων πληρωθῇσονται ἐν πρώτῃ τῶν ἐκπαιδευτηρίων εὐκολίᾳ»⁵.

3. *Προσάρτηση ἐκκλησιῶν σὲ σχολεῖα.* Στοὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου σημειώνονται δυὸ περιπτώσεις, τοῦ Ἀγίου Μηνῶ⁶ καὶ τῆς Ἀγίας Τριάδας, ποὺ τὴ διεῦθυνση καὶ διαχείριση «τῶν προσόδων» τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἀνέλαβε ἡ ἔφορὰ τῶν σχολείων. Στὴ συνοικία τῆς Ἀγίας Τριάδας ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μόνο σερβικὴ σχολὴ καί, ὅπως ἦταν φυσικὸ, πολλὰ ἑλληνόπουλα ἀναγκάζονταν νὰ φοιτήσουν σ' αὐτήν. Ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἡ δημογεροντία ἔκρινε (28 Φεβρουαρίου 1898) ὅτι ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συστήσει ἡ κεντρικὴ ἔφορὰ τῆς κοινότητος ἀστικὴ σχολή, παρθεναγωγεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο στὴ συνοικία αὐτή. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ ἔξοδα, ἀποφασίστηκε νὰ περιέλθει ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Τριάδας στὴν κατοχή, ἐποπτεία καὶ διεῦθυνση τῶν σχολείων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Μηνῶ. Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συνεδρίασης αὐτῆς γίνεται φανερό ὅτι ἡ προσάρτηση μιᾶς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα γινόταν μὲ τοὺς ἑξῆς ὅρους:

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 61.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἱσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86.

4. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., σ. 15.

5. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 201-202.

6. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 20.

Προηγούνταν συνεννόηση με τους ένορίτες της εκκλησίας, για να διευκρινιστεί αν συμφωνούσαν ή όχι με την προσάρτηση αυτή.

Το περίσσευμα από τα έσοδα της εκκλησίας κάλυπτε τις ανάγκες των σχολείων, τυχόν δε έλλειμμα στον προϋπολογισμό της εκκλησίας, συμπληρωνόταν από το κεντρικό ταμείο της σχολικής εφορίας.

Η διεύθυνση και η διαχείριση των «προσόδων» καθώς και ο διορισμός των επιτρόπων της εκκλησίας αυτής ανήκε αποκλειστικά στη Μητρόπολη και στην κατά καιρούς κεντρική εφορία των εκπαιδευτηρίων της πόλης¹.

4. *Δίσκος υπέρ των σχολείων*. Στη γιορτή των τριών Ίεραρχων (30 'Ιανουαρίου) περιερχόταν κάθε χρόνο δίσκος για να ένισχυθεί το ταμείο των σχολείων. Φαίνεται πως τα μέλη της κοινότητας πρόσφεραν με προθυμία τη συνδρομή τους για τα σχολεία, γιατί το 1877 το ποσό που συγκεντρώθηκε ανερχόταν σε τριάντα έξι λίρες, το 1884 ξεπερνούσε τις πενήντα και το 1894 ήταν 2.413 γρόσια².

5. *Σύσταση κηροποιείου*. Στο «Φάρο της Μακεδονίας», τη μοναδική ελληνική εφημερίδα που κυκλοφορούσε την εποχή αυτή, υπάρχει πληροφορία ότι το 1882 η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης αποφάσισε να συστήσει κηροποιείο «πρός όφελος των φιланθρωπικών και εκπαιδευτικών καταστημάτων της πόλης». Από το κηροποιείο αυτό θα προμηθεύονταν όλες οι εκκλησίες και οι χριστιανοί τα κεριά τους για τις διάφορες ιεροτελεστίες³. Το 1894 οι εισπράξεις από το κηροποιείο ήταν 9.632,35 γρόσια και αρκετά χρόνια αργότερα, στον απολογισμό των ελληνικών εκπαιδευτηρίων του έτους 1904-1905, σημειώνονται 7.378,15 γρ⁴.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Στην ανάπτυξη της παιδείας στη Θεσσαλονίκη σημαντική υπήρξε και η συμβολή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου της πόλης. Το σωματείο αυτό ιδρύθηκε το 1872 και είχε σαν κύριο σκοπό, όπως φαίνεται από το Α άρθρο του κανονισμού του, την ένίσχυση και εξάπλωση των ελληνικών γραμμάτων τόσο στη Θεσσαλονίκη όσο και στα περίχωρά της⁵.

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος φρόντιζε όσο μπορούσε, όπως φαίνεται από τις εκθέσεις των πεπραγμένων του, για τον εξοπλισμό των εκπαιδευτη-

1. 'Ιστ. Θεσ/νίκης, Κ. 8 χωρίς ένδειξη σελίδας.

2. «Έρμης», αριθ. 171 (28-1-1877), σ. 3. στ. 1, «Φάρος της Μακεδονίας», αριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1, στ. 3. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. «Φάρος της Μακεδονίας», αριθ. 970 (17-8-1885), στ. 2, σ. 1.

4. Βλ. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11 και Καμμένων, δ.π. πίνακα απολογισμού.

5. Βλ. Κανονισμό του έν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, 'Αθήναι 1872. σ. 3.

ρίων με τὰ ἀπαραίτητα ἐποπτικά ὄργανα, διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του γιὰ ὑποτροφίες καὶ γιὰ ἀγορὰ βιβλίων ἀπόρων μαθητῶν καὶ ἐνίσχυε χρηματικά τὰ σχολεῖα ποὺ εἶχαν ἀνάγκη.

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἐξετάζουμε ὁ σύλλογος χορηγοῦσε σὲ ἄπορους μαθητὲς 6-10 ὑποτροφίες τὸ χρόνο, συντηροῦσε μερικοὺς ὡς ἡμι-υποτρόφους καὶ ἐνίσχυε χρηματικά ἀρκετοὺς ἄλλους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του. Τὸ 1873-74, συγκεκριμένα, διέθεσε γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν 4.000 γρόσια καὶ τὸ 1878-1879 γιὰ ὑποτροφίες 6.785 γρόσια καὶ 3.030 γρόσια γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν. Ἀπὸ τοὺς ὑπότροφους μαθητὲς τοῦ συλλόγου, ποὺ κατάγονταν ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, πολλοὶ χρησιμοποιοῦνθηκαν, μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Παρθεναγωγεῖο, ὡς δάσκαλοι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας¹.

Δ. ΔΙΔΑΚΤΡΑ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς πόρους τῶν σχολείων, κλιμακωνόταν ἀνάλογα μετὰ τὸ σχολεῖο στὸ ὁποῖο γραφόταν ὁ μαθητής. Ἡ εἰκοσιεταμελὲς ἐπιτροπὴ σὲ συνεδρίασή της τῆς 11 Αὐγούστου 1874 καθόρισε ὡς ἑξῆς τὸ ποσὸ τῆς εἰσφορᾶς τῶν μαθητῶν:

Δι' εἰσιτήριον Γυμνασίου θὰ πληρώνη ἕκαστος μαθητὴς μίαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἡμίσειαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Παρθεναγωγείου τῶν ἐλληνικῶν τάξεων, ἡμίσειαν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον τῶν συνδιδασκτικῶν τμημάτων τῶν τε ἀρρένων καὶ τοῦ Παρθεναγωγείου ἔτι δὲ καὶ τῶν νηπιαγωγείων, ἓν ἀργυροῦν μετζίτιον.

Ἐξαιροῦνται τοῦ εἰρημένου φόρου οἱ ἀποδεδειγμένως ἄποροι, γινόμενοι δεκτοὶ δωρεάν².

Ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος ἐπικρότησε τὴν αὐξήση αὐτῆ τοῦ δικαιώματος ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν γιατί ἐκρίνε ὅτι καλύπτονταν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, πολλὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀνάγκες τῶν σχολείων³. Ὅταν ὁμως ἀργότερα, τὸ 1884, ἡ εἰκοσιεταμελὲς ἐπιτροπὴ καὶ ἡ ἐφορία ἀποφάσισαν, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου ἐλλείμματος τοῦ σχολικοῦ ταμείου, νὰ αὐξήσουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ σὲ δυὸ τουρκικὰς λίρες, ὁ τύπος τῆς ἐποχῆς ἀντέδρασε ἀρνητικά, γιατί ἐκρίνε ὅτι τὰ διδασκτὰ αὐτὰ ἦταν «δυσβάστακτα» γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς. Χαρακτήρισε μάλιστα τὸ μέτρο αὐτὸ «ἀντεθνικόν», γιατί θὰ

1. Βλ. Παπαδόπουλου, ὁ.π., σ. 114.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 44.

3. Βλ. Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1874, σ. 13.

είχε σὰ συνέπεια νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐγγραφή τῶν μαθητῶν σὲ ξένα σχολεῖα, ὅπου δὲν πλήρωναν καθόλου δίδακτρα¹.

Σημαντικὸ ἦταν τὸ ποσὸ ποὺ προερχόταν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐξαμηνιαίους ἐλέγχους τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου. Τὸ ἔτος 1884-85 ἡ σχολικὴ ἐφορία εἰσέπραξε ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς 1.984,52 γρόσια, ἀπὸ τοὺς ἐλέγχους 1.884,85 γρ. καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τοῦ Γυμνασίου 3.550 γρ. καὶ τὸ 1893-94 ἐπίσης 52.271,20 γρ. ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς, 238.20 γρ. ἀπὸ τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ 138.497 γρ. ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια².

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῆς κοινότητος*. Τὸ λαχεῖο αὐτὸ κληρωνόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ χρόνου (Ἰούνιο συνήθως) καὶ μὲ τὰ ἔσοδά του καλύπτονταν πολλὰ ἀπὸ τῆς ἀνάγκες τῶν σχολείων τῆς πόλης. Τὸ 1883 συγκεκριμένα, τὸ ποσὸ ἀπὸ τῆς εἰσπράξεως τοῦ λαχείου ἀνερχόταν στὶς 290 περίπου τουρκικὲς λίρες, τὸ 1884 ἦταν 41.475 γρόσια καὶ τὸ 1894 42.105 γρόσια³.

Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς δημογεροντίας γίνεται φανερό ὅτι ἡ διάθεση τοῦ λαχείου δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἐπεκτεινόταν καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι τὸ 1880 ὀρίζεται ἀντιπρόσωπος τῆς κοινότητος γιὰ τὴ διάθεση τοῦ λαχείου στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰ. Κρικότσιος⁴.

2. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῶν ἐργοχείρων τῶν μαθητριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου*. Ἐνα σταθερὸ εἰσόδημα τοῦ σχολικοῦ ταμείου κάλυπτε κάθε χρόνο ἡ πώληση τῶν ἐργοχείρων ποὺ μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἐτοίμαζαν οἱ μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου. Ἡ κλήρωση καὶ τοῦ λαχείου αὐτοῦ γινόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τῆς σχολικῆς χρονιᾶς, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων τοῦ Παρθεναγωγείου⁵. Τὸ 1884 οἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὸ λαχεῖο αὐτὸ ἀνῆλθαν σὲ 220 τουρκικὲς λίρες καὶ τὸ 1893 σὲ 8.641,30 γρόσια⁶.

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 870 (29-8-1884), σ. 1, στ. 1-2, καὶ ἀριθ. 878 (26-9-1884), σ. 1, στ. 1-2.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 7 καὶ 9.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 779 (22-6-1883), σ. 1, στ. 2. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 13.

4. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 123.

5. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 114 (9-7-1876), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 678 (16-6-1882), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 775 (8-6-1883), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 857 (11-7-1884), σ. 1, στ. 1, κ.λ.

6. Βλ. Φιλίποβιτς, ὅ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. *Ἐτήσιος χορὸς τῆς κοινότητος*. Μὲ πρωτοβουλία τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων καὶ τὴν πρόθυμη συμμετοχὴ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, γινόνταν κάθε χρόνο χορὸς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου. Στὴν ἐκδήλωση αὐτὴ συμμετεῖχαν καὶ ἀξιωματοῦχοι ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινότητες τῆς πόλης—κυρίως ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ, Ἰσραηλιτικὴ καὶ τῶν Δυτικῶν. Τὰ ἔσοδα τοῦ χοροῦ ὑποβοηθοῦσαν ἀρκετὰ στὴν ἀντιμετώπιση πολλῶν ἀναγκῶν τῆς σχολικῆς ἐφορίας γιὰτὶ δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα. Τὸ 1882 π.χ. τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 700 περίπου τουρκικῶν λιρῶν καὶ τὸ 1884 ἦταν 600 περίπου λίρες¹.

2. *Συναυλία μαθητῶν καὶ μαθητριῶν*. Μαρτυρία γιὰ μουσικὴ συναυλία ποὺ δόθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ μαθητὲς καὶ μαθήτριες (3-5-1881) ἔχουμε στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας». Ἡ συναυλία αὐτὴ ἐγίνε στὴν αἴθουσα τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλης μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ τῆς μουσικῆς Δημ. Λάλλα. Ὅπως τονίζεται στὴν ἀνακοίνωση τῆς ἐφημερίδας, ἡ συναυλία δόθηκε γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἐν μέρει τὸ μεγάλο ἔλλειμμα ποὺ παρουσίαζε ὁ σχολικὸς προϋπολογισμός².

3. *Θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ Ἀθηναϊκούς θιάσους*. Στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες ὅτι οἱ ἑλληνοδραματικοὶ θίασοι «Μένανδρος» καὶ «Σοφοκλῆς» καθὼς καὶ ὁ ταχυδακτυλουργὸς Μελίδης ἔδωσαν, κατὰ καιροῦς, ἐδεργετικὲς παραστάσεις ὑπὲρ τῶν σχολείων³.

II. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Σταθμὸ στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς Μακεδονίας ἀποτέλεσε ἡ ἱδρυση τοῦ διδασκαλείου τὸ 1875, ποὺ ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων». Σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τοῦ διδασκαλείου, ἡ εἰσαγωγή τῶν σπουδαστῶν γινόνταν ἔπειτα ἀπὸ γραπτὲς καὶ προφορικὲς ἐξετάσεις στὰ θρησκευτικά, ἑλληνικά, ἀριθμητικὴ, γεωγραφία καὶ ἱστορία. Ἡ φοίτηση ἦταν τριετὴς καὶ τὰ μαθήματα ποὺ διδάσκονταν δεκαεπτὰ: θρησκευτικά, φιλοσοφικά, παιδαγωγικά, ἑλληνικά, μαθηματικά, φυσικὴ, χημεία, φυσικὴ ἱστορία, σωματολογία, γεωγραφία, ἰχνογραφία, καλλιγραφία καὶ γυμναστικὴ. Τὸ διδασκαλεῖο διέθετε ἐπίσης καὶ προσαρτημένο

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 642 (6-2-1882), σ. 1, στ. 1, καὶ Φιλίποβιτς, δ.π.

2. «Ἑρμῆς», ἀριθ. 554 (27-3-1881), σ. 1, στ. 4, καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 556 (24-4-1881), σ. 1, στ. 3-4.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1244 (28-5-1888), σ. 2, στ. 4.

πρότυπο δημοτικό σχολείο για τις πρακτικές ασκήσεις των τελειοφοίτων σπουδαστών του. Πρώτος διευθυντής του διδασκαλείου ήταν ο σπουδασμένος στη Γερμανία διαπρεπής παιδαγωγός Χαρίσιος, Παπαμάρκου¹. Έπειδή όμως οι απόφοιτοι του διδασκαλείου δεν έπαρκουσαν, σάν δάσκαλοι προσλαμβάνονταν και απόφοιτοι του Γυμνασίου. Είναι γνωστό επίσης ότι από τα μέσα του 19 αιώνα και έξης αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται ή μόρφωση προσιτή και στά κορίτσια. Έτσι οι έλληνικές κοινότητες της Μακεδονίας ζητούσαν δασκάλες από τά μεγάλα πνευματικά κέντρα. Στη θέση αυτή τοποθετούνταν οι απόφοιτες μαθήτριες του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης, πού την εποχή αυτή κατείχε και θέση διδασκαλείου θηλέων². Πιο συγκεκριμένα, οι μαθήτριες της τελευταίας τάξης του Παρθεναγωγείου ασκούσαν «ἐπὶ ἔν έτος εἰς τὸν τρόπον τοῦ διδάσκειν καὶ τὴν νηπιαγωγικὴν μέθοδον ἀναλαμβάνουσαι μαθήματα ἐν ταῖς κατωτέροις τάξεσι τοῦ Παρθεναγωγείου»³. Στό τέλος τοῦ χρόνου, μαζί με τίς θεωρητικές γίνονταν καὶ οι πρακτικές εξετάσεις τῶν τελειοφοίτων μαθητριῶν ἀπό εἰδική εξέταστική ἐπιτροπή πού τὴν ἀποτελοῦσαν οι έξης: ἓνα μέλος τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων, ή Διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου καὶ ό Γυμνασιάρχης τοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Μετά τίς εξετάσεις αὐτές οι μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου ἔπαιρναν τό διδασκαλικό πτυχίο «δι' οὗ δύνανται νά μετέλθωσι τό διδασκαλικὸν ἔργον»⁴. Τά δημοτικά σχολεία ἦταν, κατὰ κανόνα, χωριστά τὴν εποχή αὐτή—ἀρρένων ἢ θηλέων—γιατί οι κοινωνικές συνθήκες δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμα τὴ μικτὴ φοίτηση. Έτσι στά σχολεία θηλέων τοποθετούνταν ἀποκλειστικά δασκάλες.

“Αν καὶ ή ἐπιστημονική κατάρτιση τῶν νέων αὐτῶν δασκάλων παρουσίαζε, ὅπως εἶναι φυσικό, πολλές ἀτέλειες, ὅμως, ἐφοδιασμένοι με ἀρκετὲς γνώσεις καὶ ιδιαίτερα με μεγάλο ἐνθουσιασμό καὶ φιλοπατρία, ὑπῆρξαν οι πρῶτοι καλλιεργητὲς τοῦ «χέρσου καὶ ἀνύδρου ἀπὸ ἄποψιν παιδείας μακεδονικοῦ ἐδάφους», ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικά στά πρακτικά τοῦ πρώτου συνεδρίου τῶν ἐλληνικῶν συλλόγων πού πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα τό 1879⁵.

Μετά τό 1872 γιὰ τὴν ἀποστολή ἐκπαιδευτικῶν σὲ διάφορα σχολεία

1. «Ερμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3 καὶ σ. 2, στ. 1.

2. Διδασκαλεῖα θηλέων λειτουργοῦν τὴν εποχή αὐτὴ λίγα. Στό ἐλληνικό κράτος τὴν πρωτοβουλία στό θέμα αὐτό ἔχει ή Φιλεκπαιδευτική Ἐταιρεία. Στίς τουρκοκρατούμενες περιοχές διδασκαλεῖο θηλέων ὑπάρχει στὴ Φιλιππούπολη. Στὴ Θεσσαλονίκη ὑποδιδασκαλεῖο θηλέων ἱδρύεται τό 1900. Βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 231(30-9-1877), σ. 3, στ. 3 καὶ Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 103.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

4. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

5. Βλ. Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 114.

της Μακεδονίας φρόντιζε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλονίκης. Μέχρι τότε οι περισσότερες ελληνικές κοινότητες αναζητούσαν και έβρισκαν δασκάλους για τα σχολεία τους μέσα στα καφενεία της Θεσσαλονίκης, πέφτοντας έτσι συχνά σε χέρια έκμεταλλευτών, που πολλές φορές τους προμήθευαν ολότελα άμαθεϊς δασκάλους¹. Για το λόγο αυτό, συχνά η έφορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης με ανακοινώσεις της στην εφημερίδα της εποχής αυτής προτρέπει τους υπεύθυνους των κοινοτήτων που ενδιαφέρονταν για την πρόσληψη δασκάλων, να εξετάζουν προσεκτικά τα απολυτήρια των υποψηφίων, για να μη προσλαμβάνουν δευτεροετή ή τριτοετή μαθητή αντι για άποφοιτο². Για να αποφευχθούν οι παραπάνω κίνδυνοι, το έργο της επιλογής των κατάλληλων δασκάλων το ανέλαβε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος: στην άρχη το διοικητικό του συμβούλιο και αργότερα μιá ειδική επιτροπή, ή «εκπαιδευτική επιτροπή». Έτσι, μετά το 1872, οι κοινότητες άπευθύνονταν στην επιτροπή αυτή, που έστειλε σε διάφορα χωριά και πόλεις της Μακεδονίας άρκετες δεκάδες έλληνοδιδασκάλων, δασκάλων, παρθεναγωγών και νηπιαγωγών. Κατά το σχολικό έτος 1873-74 π.χ. ο σύλλογος διάλεξε έφτα έλληνοδιδασκάλους, όχτώ δασκάλους και τέσσερις παρθεναγωγούς και νηπιαγωγούς. Το 1878-79 έπίσης, τέσσερις έλληνοδιδασκάλους, έξι δασκάλους και δώδεκα παρθεναγωγούς και νηπιαγωγούς. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί προορίζονταν για τα χωριά και κωμοπόλεις Άββεστοχώρι, Καπουτζίδες (Πυλαία), Μπάλτζα (Μελισσοχώρι), Λιβάδι Χαλκιδικής, Φούρκα, Βυσόκα (Όσσα), Λιαρίγκοβη (Άρναία), Γουμένισα, Κολυνδρό, Λιτόχωρο καθώς και για τις πόλεις Βέροια, Γεντισά, Πολύγυρο, Έδεσσα, Σέρρες, Καβάλα, Πετρίτσι, Στρώμνισα, Σιάτιστα, άκόμη και για τόν Περλεπέ και για τα Σκόπια. Για να κατατοπίσει μάλιστα τού νέους αυτούς δασκάλους και να διευκολύνει τó έργο τους, ó σύλλογος τύπωσε και ένα φυλλάδιο με οδηγίες για τούς εκπαιδευτικούς της «πρώτης παιδείσεως», δηλαδή τών δημοτικών σχολείων³.

Σε κώδικα τού Ιστορικού Άρχείου Θεσσαλονίκης με αύξοντα άριθμό 21 και τίτλο «Κώδιξ διαφόρων συμβολαίων και πράξεων διαζυγίων άπό 2 Αυγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885», βρίσκονται καταχωρημένα είκοσι έννέα συμφωνητικά που αναφέρονται σε προσλήψεις «διδασκάλων» και «διδασκαλισσών» άπό διάφορα σχολεία της περιοχής της Θεσσαλονίκης. Πιο συγκεκριμένα, οι κοινότητες που προσλαμβάνουν τούς δασκάλους είναι: Έπανομής, Σοχού, Έλλησπόντου, Χορτιάτη, Λιγκοβάνης (Ξυλόπολη),

1. Βλ. Δεύτερον έτος τού έν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, τυπ. «Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 1874, σ. 22.

2. «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 862 (28-7-1884), σ. 1, στ. 2.

3. Βλ. Παπαδόπουλου, ό.π., σ. 116-117.

Μπάλτζας (Μελισσοχώρι), Δρυμίγκλαβα (Δρυμός), Βυσώκας (Ώσσα), Γκραδομπορίου, Λιτοχώρου, Λαγκαδά, Καπουτζίδων (Πυλαία), Γιουτζίδας (Κύμνη), και Χαρμάνκοι (Έλευθέρια). Οί δάσκαλοι που αναφέρονται στα συμφωνητικά αυτά προσλαμβάνονται για τὰ σχολικά έτη 1882-83, 1883-84 και 1884-85 (βλ. σχετικό πίνακα).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Αρ. έγγραφου ήμ. υπογραφής	Όνοματεπώνυμο δασκάλου	Κοινότητα	Καθήκοντα δασκάλου	Έτήσια άντιμισθία (τουρ. λίρ.)
Σχολικό έτος 1882-83				
1. 69/13-8-1882	Έλιζα Κασσανδρέως	Έπανομή	Διευθύντρια	40
2. 7/24-8-1882	α. Νικόλαος Παπασταμάτης β. Φανή Παπασταμάτη	Σοχός Σοχός	Διευθυντής Διευθύντρια	75
3. 8/24-8-1882	Νικόλαος Βαφειάδης	Σοχός	Βοηθός	25
4. 9/24-8-1882	Άποστόλος Θεοδορίδης	Έλλησποντος	Διευθυντής	45
5. 10/24-8-1882	Ίωάννης Καζαντζής	Έπανομή	Διευθυντής	42
6. 11/25-8-1882	Θωμάς Άλεξανδρόπουλος	Χορτιάτης	Διευθυντής	37
7. 12/25-8-1882	Δέσποινα Άλεξιάδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια	33
8. 14/4-9-1882	Σταμάτιος Ίωαννίδης	Λιγκοβάνη (Ξυλόπολη)	Διευθυντής	40
9. 16/8-9-1882	Ξενοφών Καραβίδας	Μπάλτζα (Μελισσοχώρι)	Διευθυντής	40
10. 17/9-9-1882	Νέστωρ Βήτας	Δρυμίγκλαβα (Δρυμός)	Διευθυντής	26
11. 18/9-9-1882	Άθανάσιος Βασιλείου	Δρυμίγκλαβα	Υποδιδάσκαλος	18
12. 24/17-9-1882	Νικόλαος Ίωαννίδης	Βυσώκα(Ώσσα)	Διευθυντής	22
13. 25/18-10-1882	Άποστόλος Γεωργίου	Γκραδοπόριο	Διευθυντής	16
Σχολικό έτος 1883-84				
14. 69/13-8-1883	Άθανάσιος Βιστικός	Λιτόχωρο	Διευθυντής έλλην. σχολής	55
15. 70/13-8-1883	Θεοχάρης Λογοθέτης	Λιτόχωρο	Διευθυντής	50
16. 72/19-8-1883	Όλυμπιάς Παρσακίδου	Έπανομή	Διευθύντρια	38
17. 73/19-8-1883	Νικόλαος Θεοχαρίδης	Έπανομή	Διευθυντής	43
18. 74/19-8-1883	Καλλιόπη Κωνσταντινίδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια	34
19. 75/24-8-1883	Άνδρομάχη Δημητριάδου	Λαγκαδάς	Διευθύντρια	37
20. 77/27-8-1883	Άθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάν(κιοϊ) (Έλευθέρια)	Διευθυντής	24
21. 78/28-8-1883	Έμμανουήλ Κωνσταντίνου	Λιτόχωρο	Διδάσκαλος Έλληνικής και Δημοτικής Σχολής	40
22. 80/6-9-1883	Άπόστολος Παπαδόπουλος	Καπουτζίδες (Πυλαία)	Διευθυντής	35

23.	82/14-9-1883	Δημήτριος Παπαϊωάννου	Γιουτζίδα (Κύμηνα)	Διευθυντής	30
24.	86/24-9-1882	Γεώργιος Ραδίτους	Γιδάς (‘Αλεξάνδρεια)	Διευθυντής	32

Σχολικό έτος 1884-85

25.	144/14-8-1884	Αικατερίνη Χ’ ‘Θεοδώρου	Μπάλτζα	Διευθύντρια	38
26.	146/22-8-1884	‘Αννα ‘Εμμανουήλ	Χορτιάτης	Διευθύντρια	40
27.	147/31-8-1884	‘Αριστείδης Αὔξεντιάδης	Μπάλτζα	Διευθυντής	50
28.	148/2-9-1884	‘Αθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάνκιοϊ (‘Ελευθέρια)	Διευθυντής	28
29.	149/15-9-1884	Ματθαῖος Οικονόμου	Γιδάς	Διευθυντής	40

‘Από τή μελέτη τῶν συμφωνητικῶν προκύπτουν τὰ παρακάτω στοιχεῖα:

Τό συμφωνητικό ὑπογραφόταν στὰ γραφεῖα τῆς μητρόπολης ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο δάσκαλο ἢ τὴν δασκάλα καὶ τὴν ἐφορία τοῦ σχολείου. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ τὴν σχολικὴ ἐφορία «συμφωνεῖ» μὲ τὸν δάσκαλο «ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωρίου» ἢ «ἡ ‘Ιερὰ Μητρόπολις ἔχουσα τὴν πληρεξουσιότητα ἀπὸ μέρους τῆς κοινότητος τοῦ χωρίου...».

‘Ο δάσκαλος ἢ ἡ δασκάλα προσλαμβάνονταν γιὰ ἓνα μόνον σχολικὸ χρόνο. Τό συμφωνητικό ὑπογραφόταν τὸν Αὐγουστο κυρίως, ἢ, σὲ μερικὲς περιπτώσεις, τὸ Σεπτέμβριο καί, σπάνια, τὸν ‘Οκτώβριο. Πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ δεκαοχτὼ ἔχουν ἡμερομηνία Αὐγούστου, τὰ δέκα ὑπογράφηκαν τὸ Σεπτέμβριο καὶ ἓνα μόνον τὸν ‘Οκτώβριο.

Οἱ δασκάλες—ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ ὀχτὼ ὑπογράφουν δασκάλες—προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν σὲ «σχολὴ θηλέων» ἀποκλειστικά, καὶ οἱ δάσκαλοι σὲ «σχολὲς ἀρρένων». Οἱ κοινωνικὲς συνθήκες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμη, ὅπως τόνιστηκε ἤδη, τὴν μικτὴ φοίτηση.

‘Η «ἀντιμισθία» τῶν δασκάλων ποὺ προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν συγχρόνως στὸ σχολεῖο κυμαινόταν ἀπὸ 16 ὡς 50 τουρκικὲς λίρες τὸ χρόνο γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ ἀπὸ 33 ὡς 40 λίρες γιὰ τὶς δασκάλες. ‘Ο ἐλληνοδιδάσκαλος ‘Αθ. Βιστικός προσλαμβάνεται μὲ 55 λίρες τὸ χρόνο γιὰ νὰ διευθύνει ὅμως καὶ νὰ διδάσκει στὴν ἐλληνικὴ σχολὴ τοῦ Λιτοχώρου.

‘Αξιοσημεῖωτο εἶναι ὁ γεγὼνὸς ὅτι σὲ μιὰ περίπτωσι ποὺ ἡ ἀμοιβὴ τοῦ δασκάλου κατεβαίνει στὶς 26 λίρες, ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσι «...νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ ἵνα εἰς ὅρισμένης ἡμέρας περιάγη τρεῖς τοῦ ἔτους δίσκον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς ἴδιον ὄφελος».

‘Εκεῖνοι ποὺ προσλαμβάνονταν σὰν «ὑποδιδάσκαλοι» ἢ σὰν «βοηθοί» πληρώνονταν 18-25 λίρες τὸ χρόνο. ‘Επισημαίνουμε ἐδῶ τὴν ἀνισότητα ποὺ

παρουσιάζει ή άμοιβή των εκπαιδευτικών από τὸ ένα σχολείο στο άλλο, κατά την ίδια εποχή. Στά εἴκοσι ὁχτώ συμφωνητικά τονίζεται ὅτι ή αντίμισθία αὐτή θά δίνεται στο δάσκαλο «κατά τριμηνίαν ἀκριβῶς» καί μόνο σέ μιὰ περίπτωση ἀποφασίζεται νά πληρώνεται ὁ δάσκαλος «ἐν τῇ ἀρχῇ ἐκάστου μηνός».

Σέ ὅλα τὰ συμφωνητικά αὐτά, ή σχολική ἐφορία ἢ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ, ἐκτός ἀπό τή χρηματική άμοιβή, ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά ἐξασφαλίσουν στο δάσκαλο ἢ τή δασκάλα «κατοικίαν, καύσιμον ὕλην» καί, συχνά, καί ὁδοπορικά ἐξοδα μεταβάσεως¹.

Ὅπως γίνεται φανερό, οἱ δάσκαλοι τήν εποχή αὐτή δέν εἶχαν καμιὰ ἀπολύτως προστασία. Ὁ διορισμός καί ή ἀπόλυσή τους ἐξαρτιόταν ἀπό τήν ἀνεξέλεγκτη καί ἀνεύθυνη, πολλές φορές, διάθεση τῆς σχολικῆς ἐφορίας καί τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος. Τὸ μόνο σίγουρο ἦταν τὸ συμβόλαιο πού κάθε Σεπτέμβριο ἀνανεωνόταν. Ἐτσι, ὅλο τὸ χρόνο ὁ δάσκαλος προσπαθοῦσε νά δουλεύει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο γιά νά ἐξασφαλίζει τήν ἀνανέωση τοῦ συμβολαίου γιά τήν ἐπόμενη χρονιά. Μερικὲς φορές μάλιστα δίδασκαν ἐπὶ μήνες χωρίς μισθὸ ἢ ἀναγκάζονταν νά παρατηρηθοῦν ἀναζητώντας ἄλλοῦ καλύτερους οἰκονομικοὺς ὁρους ἐργασίας².

Τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς καί μέσης παιδείας στή Θεσσαλονίκη λειτουργοῦσαν, πρὶν ἀπὸ τήν ἀπελευθέρωση, μὲ τήν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτη καί τῶν μελῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος, πού μὲ τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες καί τοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων φρόντιζαν γιά τήν ἀρτιώτερη ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἡ σχολική ἐφορία μεριμνοῦσε γιά τήν ἐπισκευή τῶν διδακτηρίων, τὸ διορισμὸ τῶν κατάλληλων δασκάλων καί καθηγητῶν, τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν σχολείων μὲ βιβλία καί ἐποπτικά μέσα διδασκαλίας, τὴ χορήγηση ὑποτροφιῶν σέ ἄπορους μαθητὲς καί τήν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν εκπαιδευτηρίων γενικά.

Ἡ δύσκολη οἰκονομική κατάσταση τῆς κοινότητος δημιουργοῦσε, μερικὲς φορές, διάφορα προβλήματα στή λειτουργία τῶν σχολείων γιατί ἀπο-

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21. Ἀναλυτικὸς κατάλογος μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐγγράφων καί τὶς ἡμερομηνίες, τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν δασκάλων καί τήν «ἀντιμισθία» πού ἀντιστοιχεῖ στὸν καθένα, ὑπάρχει στὸν πίνακα πού παραθέτουμε.

2. Χαρακτηριστικὸ γιά τὴ δύσκολη θέση στήν ὁποία βρίσκονταν οἱ δάσκαλοι τήν εποχή αὐτὴ εἶναι σχόλιο τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας»: «Κατὰ τήν εποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ἅπαντα τὰ σχολεῖα διατελοῦσιν ἐν ἀργίᾳ ἔνεκα τῶν διακοπῶν, ή πόλις ἡμῶν ἐπλημύρισε διδασκάλων καί διδασκαλισσῶν. Καί τρέχουσιν οἱ ἀτυχεῖς τῆδε κάκεισε, ἐκλιπαροῦντες ἕνα διορισμὸν ἔστω καί μὲ κατώτερον μισθὸν ἐκείνου, ὃν ἐλάμβανεν ὁ προκατόχος αὐτῶν. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1259 (23-6-1888), σ. 2, στ. 2.

τέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς δυσπραγίας ἦταν ἡ στέγαση τῶν σχολείων σὲ ἀκατάλληλα κτήρια, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀπαραίτητων βιβλίων καὶ λοιπῶν ἐποπτικῶν ὀργάνων διδασκαλίας καὶ ἡ ἐλλιπὴς μισθοδοσία τῶν δασκάλων.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, ὁ ζῆλος καὶ οἱ προσπάθειες τῆς κοινότητος καὶ τῶν μελῶν τῆς παρέκαμψαν τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς παραπάνω δυσκολίες, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τεθοῦν οἱ βάσεις γιὰ τὴν κατοπινὴ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

S U M M A R Y

Sidiroula Ziogou-Karastergiou, A contribution to the history of schools in Thessaloniki during the last quarter of the 19th century.

Primary and High Schools in Salonica before the liberation of the city in 1912 were under the immediate supervision of the bishop and the members of the Greek Community, who together with the local authorities and the School supervisory committee were responsible for the better organization of education.

The School Supervisory Committee was responsible for the repair of school buildings, the appointment of qualified teachers and professors, the provision with text-books and other tutorial equipment, the granting of scholarships to poor pupils and in general the regular function of schools.

The teachers at that time had no whatsoever protection. Their appointment as well as their dismissal depended upon the uncontrolled and sometimes irresponsible attitude of this Supervisory Committee and the local authorities.

All expenses for the full operation of schools in Salonica were covered in general by the following sources: Benefactors and donors, church, Registration fees, progress notes and graduation certificates, Annual lotteries organized by the community and embroidery exhibitions held by the girls' college and various social activities.

For the composition of this study the following sources were used: Five unpublished codes of the Historical File of Macedonia, Greek newspapers of that time, statements of the School Supervisory Committee as well as the relevant bibliography.